

Tento systém součinnosti tří mocí, zprvu vytvořený v reakci na krajní levici, fungoval ve 30. letech i jako brzda krajní pravice. Není pochyby o tom, že svou funkci skutečně splnil. V konfrontaci s válkou však již neobstál. Otázkou zůstává, zda přeci jen existovala možnost otevřít společnost demokratičtějšímu režimu, zda k tomu byla příležitost a zda by to bylo účelné. Horthy a s ním jeho skupina byli jistě přesvědčeni o tom, že přílišná demokratizace vede právě k takovému konci, jakým byla v roce 1919 Republika rad. Nebezpečí levicového a později pravicového extremismu se jim zdálo tak velké, že trvale soustředili politickou moc v rukou úzké vrstvy. Demokratizace by však mohla k aktivitě přivést ty vrstvy, jejichž příspěvek bylo na jaře roku 1944 zapotřebí. To se však nestalo, a Maďarsko bylo na konci války poraženým diktátorským státem.

Autoritativní režim maršála Józefa Piłsudského

Michal Straka

Józef Piłsudski (1868–1935) rychle ovládl vnitropolitickou situaci ve svobodném Polsku, zatímco Roman Dmowski (1864–1939), jeho největší politický konkurent, předseda národní demokracie a stoupenec Dohody, reprezentoval stát na pařížské mírové konferenci. Jejich počáteční spolupráce byla nezbytná. Piłsudski byl částečně zkompromitován spoluprací s Centrálními mocnostmi, ačkoli se v předposledním roce války od Německa odklonil, když ztratil důvěru v možnost ustavení nezávislého Polska za pomoci západního souseda a byl uvězněn v Magdeburku. Návrat po propuštění jen umocnil jeho gloriolu „mučedníka za Polsko“, neboť ještě v předválečné době strávil několik let ve vězení za odboj proti carskému „protektorátu“ nad Varšavským knížectvím. Z výše uvedených důvodů získal rozhodující vliv v domácí armádě a zakrátko ovládl i vnitropolitickou scénu. Na druhou stranu zásluhou diplomatické aktivity „prodohodově“ orientovaného Dmowského, bylo Polsko na mezinárodní scéně zařazeno mezi „vítězné“ státy.

Nepřehlednou situaci poválečného chaosu a existence několika na sobě nezávislých polských vlád –

v Paříži vládu vedenou R. Dmowským, vládu koalice levicových stran v Lublani a Regentskou radu ve Varšavě – dokázal maršál Piłsudski obratným manévrováním neutralizovat a vytvořit pod svou patronací vládu centrální. Ač socialista, byl díky svému smířčímu a antiradikalistickému postoji zpočátku akceptován i pravici, obávající se vypuknutí komunistické revoluce. Sám byl zvolen hlavou státu, „Naczelnikiem państwa“. Funkce v sobě zahrnovala i vojenské pravomoci, neboť maršál se těšil velké důvěře v armádě i u veřejnosti, honorující tak jeho aktivitu v boji za nezávislost. V případě ohrožení země měl Piłsudski převzít roli vrchního velitele armády.

Posledním aktem ustavení „regulérního“ státu bylo stanovení hranic. Polsko získalo na západní straně jen část požadovaných území, proto se Piłsudski rozhodl využít nepokojů na Ukrajině a územně se kompenzovat na východě. Po rusko-polské válce se hranice Rzeczpospolity ustálily zhruba 200 km na východ od Curzonovy linie, zhruba sledující národnostní rozvrstvení. Pro Polsko to do budoucna znamenalo vážný problém s národnostními menšinami, jenž ostře polarizoval pravici (požadavek unitárního státu – „*stát je tvůrcem národa*,“ psal Dmowski) a levici (usilovala o dalekosáhlou autonomii).

Pro Poláky vedle demokracie nebyla akceptovatelná žádná alternativa. Monarchii každý spojoval s okupací, neboť do války bylo Polsko rozděleno na německý, rakouský a ruský zábor se silným asimilačním tlakem ze strany „protektorátních“ mocností. Ani experiment v komunistickém Rusku nebyl velkým lákadlem hodným

následování pro ostře protirusky smýšlející Poláky, včetně Piłsudského, zvláště když se jako rodák z Vilna od mládí zapojoval do protiruského odboje, za což byl několikrát internován a poslán do vyhnanství na Sibiř. Země se tedy učila demokracii za pochodu, bez možnosti navázat na hlubší tradice. Větší parlamentní zkušenosti měla jen Halič, bývalý rakouský zábor. Odtud se také rekrutovalo nejvíce poslanců sejmu. Jednotlivé části státu byly značně nevyrovnané, pro obyvatelstvo východních oblastí bylo typické vysoké procento negramotnosti (místy až 30 %) a výrazně zaostalý agrární charakter hospodářství.

Všeobecné volební právo přivedlo na politické kolbiště dosud neznámou vrstvu rolníků, řemeslníků, středního měšťanstva a dalších. Výsledkem byl radikální nárůst počtu politických stran a hnutí, čítajících téměř stovku. Strany byly ale nevyzrálé, měly spíše podobu seskupení kolem výrazných osobností, známých z bojů o nezávislost či publikační činnosti. Na pravici k nejvýznamnějším patřila národní demokracie (endecie) a obě strany křesťansko-demokratické. Všechny se spojily v koalici pod názvem CHJENO a až do r.1926 se podílely spolu s Piastem na vládě. Politickému středu dominoval jeden z proudů strany lidové, PSL-Piast W. Witose (1874–1945). Na levici hrála prim strana socialistická (PPS) I. Daszynského (1866–1936) a druhý lidovecký proud PSL – Wyzwolenie, reprezentovaný M. Ratajem (1884–1940). Později do dění, jak uvidíme, výrazně promluví nyní jen „šestimandátová“ strana práce K. Bartela (1882–1941).

Endecie díky vyhraným volbám v r. 1919 prosadila svůj návrh ústavy, napsané proti Piłsudskému. Národní demokraté nechtěli ponechat vojenské pravomoci hlavě státu, protože předpokládali volbu Piłsudského prezidentem. Nebyli si jisti, zda by široké pravomoci nepoužil k pacifikaci politických oponentů a odmítli levicový návrh na přímou volbu prezidenta. Zástupci pravice a centra se obávali aktivizace skupiny kolem maršála, zvané „piłsudčáci“, složené především z bývalých legionářů s velkým vlivem v armádě. Se skončením rusko-polské války hovořil Dmowski dokonce o náznacích „césarizmu“ u Piłsudského.

Konstituce, přijatá r. 1921, ustavovala dvoukomorový parlament (sejm a senát), který volil hlavu státu. Prezident již nebyl vrchním velitelem armády, nemohl rozpustit sejm a ztratil i právo vetovat rozhodnutí sejmu. Parlament nabyl prostřednictvím Nejvyššího kontrolního úřadu, odpovědného sejmu, nadvládu nad mocí výkonou. Ústava tak byla schválena proti jednomu z vlivných politických aktérů – hrozba převratu v takovém systému byla vysoká.

V prezidentských volbách r. 1922 odmítl Piłsudski kandidovat z důvodu zanedbatelných ústavních pravomocí hlavy státu. Formálně svůj krok ospravedlnil nemožností spolupráce s těmi, kdo mají na svědomí smrt G. Narutowicze (1922 zvolen prezidentem, ale za tři dny zahynul při atentátu, který byl výsledkem štvaniče, rozpoutané pravicovými stranami). Zvolením nového prezidenta S. Wojciechowského (1869–1953), kandidáta

Piastu, končila platnost Piłsudského funkce „Naczelnika państwa“. Maršál měl být odškodněn postem šefa generálního štábu, což však odmítl, a po ustavení Witosovy vlády odstoupil ze všech svých funkcí. Ponechal si pouze čestný titul velitele oddílu „Virtuti Militari“, aby tak mohl ospravedlnit své kontakty s velením armády po celém Polsku a získávat si vliv pro případné konspirační akce.

Piłsudski se rozhodl k velmi riskantní hře. Spoléhal na diskreditaci středopravicové vlády, ustavené po opětovném vítězství endecie ve volbách r. 1922. Bylo pravděpodobné, že při řešení sociálních konfliktů nebude schopná najít účinná opatření. Vláda „Chjeno-Piastu“ stála opravdu před těžkou úlohou. Spočívala na ní tíha uskutečnění nutných reforem (restriktivní daňový systém, rozpočtové úspory, pozemková reforma) a maršál správně předpovídal sociální bouře. Čekal na vhodný okamžik pro svůj návrat, motivovaný znovuoobením ústavního pořádku z doby před konstitucí z r. 1921, zvláště resuscitaci vojenských pravomocí hlavy státu. Nezávislé Polsko považoval za vlastní „dítě“ a všechny útoky na svou osobu chápal jako útok na stát. Vzhledem k tomu, že největší kritika zaznívala ze sejmu, bylo o jeho úhlavním nepříteli na cestě do čela armády a země rozhodnuto.

Premiér Witos, vědom si neustálého nebezpečí skrytého v osobě Piłsudského pro stávající režim, se maršála několikrát pokoušel zainteresovat na své vládě nebo přimět k oficiálnímu návratu do armády, aby jeho vliv neutralizoval. Nabízel střídavě post ministra obrany a šefa

generálního štábu. Piłsudski odmítal, protože skutečný vliv ve státě měl sejm a vláda jako celek. Nechtěl být jedním z mnoha. Rozhodl se pro hru o všechno – rozhodující moc v zemi, nebo nic. Navíc by ztratil výhodný propagandistický argument na diskreditaci parlamentu: systém, znemožňující práci pro stát těm, kteří se nejvíce zasloužili o nezávislost Polska, je morálně „degenerovaný“. Je třeba poznamenat, že Piłsudski na adresu sejmu volil v tisku mnohem silnější výrazy.

Piłsudski si zatím připravoval půdu pro útok na vládu. Se silným zázemím uvnitř legií sondařoval situaci v armádě i politických stranách, kde měl své stoupence (zvláště v PPS jej podporovalo celé křídlo. Roku 1928 se dokonce od socialistů odtrhlo a přešlo oficiálně na stranu maršála), a vyčkával na vhodnou příležitost. „*Nikdo tak jako Piłsudski nebojoval projevy proti přebujelému partajničení,*“ píše A. Wierzbicky, člen skupiny bankéřů a průmyslníků, sdružených do skupiny pod názvem „Lewiathan“, která později podporovala maršálův sanační režim, „*nikdo tak negeneralizoval chyby poslanců a senátorů a nikdo tak systematicky neurážel a nediskreditoval představitele tohoto údajného morálního úpadku. Nikdo tak schopně nekonspiroval ve vojsku a nepřipravoval skupinu svých věrných, kteří plíživě obsazovali ty nejvlivnější funkce v armádě.*“ Na plody svého úsilí čekal maršál čtyři roky. Věděl, že vsází do souboje se sejmem a vládou veškerý svůj politický kapitál – v případě neúspěchu by byly jeho dny ve vrcholné politice sečteny. Věděl, že pro případný rozhodující úder musí mít na své straně veřejnost i armádu. Trpělivé čekání na

vhodný okamžik patřilo k Piłsudského nejúčinnějším zbraním.

Piłsudskému nahrával do rukou vnitropolitický vývoj. Hospodářská situace se nadále zhoršovala, oživení po Grabského ekonomické reformě (daňové úpravy, zahraniční půjčky, zavedení zlotého) bylo jen krátkodobé. Na východě Polska téměř propukla občanská válka, roznícená ukrajinským a běloruským nacionalistickým hnutím. Nevyřešena zůstala též otázka pozemkové reformy. Sejm stále nebyl schopen vytvořit většinovou vládu – tradicí se stával kabinet s „tichou“ podporou, nebo různé formy vlád úřednických. Parlamentní demokracie potřebovala v Polsku více času na odeznění revolučního období, který ji nebyl dopřán. Více času potřebovala i nejširší veřejnost, aby lépe „zažila“ parlamentní rutinu. Lidé se v systému obtížně orientovali a zdoluhavému, ale nutnému vyjednávání kompromisu příliš nedůvěřovali. Podezírali také demokratický režim z neschopnosti bránit stát proti případnému zahraničnímu agresorovi, zvláště s ohledem na geografickou polohu Polska mezi dvěma velmocemi, Ruskem a Německem.

Z důvodu zablokovanosti a roztržitosti politické situace vzrůstala nespokojenost s ústavou na pravici i na levici, což nahrávalo Piłsudskému. Množily se hlasy, požadující posílení pravomocí prezidenta. Maršál začal organizovat své stoupence, především bývalé legionáře, kolem časopisu „Droga“ (cesta). K nejvýznamnějším konspirátorům patřili plk. Walery Slawek (1879–1939), gen. Orlicz-Dreszer, plk. Długoszowski, A. Koc a další. Kon-

cem r. 1925 podala Grabského vláda demisi z důvodu poklesu kurzu zlatého. Ve skutečnosti kabinet neodolal společenskému tlaku. Začalo jednání o nové vládě, do něhož se spojil i Piłsudski.

Maršálovým cílem bylo ustavení slabé vlády, která by ještě více zdiskreditovala parlamentní režim a nekladla odpor při plánovaném převratu. Pro převzetí moci potřeboval získat na svou stranu prezidenta, nebo alespoň jistotu, že hlava státu se nepostaví odvážně proti němu. Piłsudski – a jedná se o charakteristický prvek pro celé období autoritativního režimu – chtěl zachovat alespoň zdání ústavnosti a parlamentní demokracie, i když jako pouhé kulisy. Německý historik Hans Roos v této souvislosti hovoří výstižně o „ohýbání demokracie“.

Piłsudski nyní považoval svou situaci za natolik posílenou, že se odhodlal k nátlakové akci. Chtěl si ověřit, jak se zachová prezident Wojciechowski v krizové situaci. Před sestavováním nové vlády mu předal deklaraci, v níž prezidenta varoval před obsazením postu ministra obrany gen. W. Sikorskim (1881–1943) nebo gen. Szeptyckim (1867–1946), úhlavními maršálovými nepřáteli ve vojsku. Wojciechowski pochopitelně odmítl, ale byl ochoten diskutovat o jménech. Piłsudski jej měl již déle zařazeného mezi ovladatelné politiky. Později uvidíme, že Wojciechowski byl houževnatějším protivníkem, než se na první pohled zdálo. Zatím však „pilsudčáci“ prezidenta vynechávali ze svých útoků. Někdejší „Naczelnik państwa“ byl opět na politické scéně.

Piłsudski neměl žádný konkrétní program. Nikdy se nevyjadřoval ke konkrétním hospodářským nebo sociálním problémům. Jedinou platformou, která spojovala nesourodý konglomerát maršálových stoupenců, byl patriotizmus. Sejm údajně svým „*partajnictwím, sobectvím a zlodějinou*“, jak psal Piłsudski, ohrožoval zájem a bezpečnost státu. Celé období autoritativního režimu prostupovalo ospravedlňující heslo sanace (nápravy) morálních poměrů. Odtud také pochází zaběhlý termín „sanační režim“.

Jednání o nové vládě na jaře roku 1926 dlé očekávání vyústila do slepé uličky. Vládu pravice a centraablokovala PPS a Wyzwolenie. Vládu levice zase naopak vetovala Endecie s Piastem. Velmi početné zastoupení stran národních menšin se ve větší míře zatím nepodařilo na vládě zainteresovat. Výsledkem byla slabá vláda široké koalice, která neuspokojovala vůbec nikoho. Piłsudskému se navíc do kabinetu podařilo dosadit jemu blízkého generála L. Zeligowského (1865–1947). S jeho pomocíablokoval v Radě ministrů Sikorského návrh reformy velení ozbrojených sil.

Piłsudski mezitím jednal o podpoře s konzervativci. Ti byli dosud v politickém ústraní jako strana zkompromitovaná spoluprací s německou Regentskou radou na konci 1. světové války a kontakt s „pilsudčíky“ je mohl vrátit do hry. Maršál aktivizoval své stoupence v centru i na levi, zvláště v PPS. Snažil se tak vzbudit dojem nadstranického hájení státních zájmů.

Až v dubnu roku 1926, kdy hrozila možnost vzniku pravicové koadice či dokonce puč krajní pravice, se rozpolcená PPS definitivně přiklonila na stranu maršála. „Piłsudčáci“ pro ni byli menším zlem než endecie. Socialističtí ministři podali demisi a totéž učinila i celá vláda.

PPS před převratem vystupovala s programem rozpuštění parlamentu a vypsání nových voleb, ze kterých by vzešla většinová sociálně proreformní vláda. Piłsudski obratným manévrováním udržoval socialisty v naději, že on je jedinou zárukou naplnění jejich programu. Nic z toho ale samozřejmě nezamýšlel. Rozhodně nechtěl posílit levice. Snažil se naopak omezit vliv všech politických stran. Také neměl v úmyslu provádět sociální reformy, neboť to by znamenalo bouři v západní, pravicově zaměřené části země a roztržku s endecií. A už vůbec si nepřál silnou vládu parlamentní většiny.

Nastaly obvyklé potíže se sestavováním vlády, ještě umocněné maršálovým vetováním každého návrhu. Padl i Wojciechowského koncept úřednické vlády v čele s Grabským. Dne 10. května představil Witos u prezidenta staronovou středoprávicovou vládu Chjeno-Piastu. Návrat zkompromitované a ve společnosti nenáviděné vlády bylo v tu chvíli nejhorší možné řešení. Propukly protesty snad ve všech koutech Polska. Kabinet Chjeno-Piastu si vybíral daň za aplikování nutných, avšak nepopulárních opatření a reforem. Levice ho v reakci na potlačení sociálních bouří nazvala „fašistickým nebezpečím pro Polsko“. Vláda navíc netakticky nechala zkonfiskovat úterní číslo Kurjeru poraného

z 11. května 1926, v němž Piłsudski nevybíravým způsobem (možná i na hraně žalovatelnosti) napadl Witose. Opatření se minulo účinkem, protože většina tisku již byla expedována. To ještě více umocnilo protivládní demonstrace se sociálním podtextem v ulicích Varšavy. Zároveň s tím dal „propiłsudčákovský“ ministr obrany Żeligowski 11. května rozkaz ke koncentraci vojsk v Rembertově (předměstí Varšavy).

Den před vypuknutím bojů proti sobě stály na jedné straně vláda, nepředpokládající, že se maršál odváží uskutečnit převrat, a na druhé straně neorganizovaná Piłsudského skupina, postrádající jakýkoli časový harmonogram postupu, neboť Piłsudski s žádnými bojovými akcemi nepočítal. Domníval se, že hrozbou použití armády vyvine na vládu pouze psychologický nátlak a donutí ji k demisi. Od prezidenta poté očekával promptní pověření své osoby sestavením nové vlády. Situace se ale poněkud zkomplikovala. Witosova vláda se nehodlala vzdát tak snadno a vyhlásila bojovou pohotovost. Označila aktivity „piłsudčáků“ za puč a apelovala na přísahu vojáků ústavě. To byl vážný argument. Vojáci stáli před skutečným dilematem – zda podpořit v armádě nesmírně populárního maršála, nebo se postavit proti němu, jak neúprosně velela přísaha. To se stalo osudné gen. K. Sosnkowskému (1885–1969), Piłsudského spoluvězni z Magdeburku. Postaven před neřešitelnou volbou mezi přísahou vlasti a přátelstvím k maršálovi, zvolil nejkrajnější východisko – sebevraždu, kterou přes vážné zranění přežil. Podobným problémem integrity osobnosti procházel každý voják, samozřejmě úměrně svému

postavení, odpovědnosti a tlaku na svou osobu.

Levice mezitím vydala komuniké na podporu Piłsudského. Nadcházející střet označila jako boj proti fašistické diktatuře, v němž se dočasně staví na stranu Piłsudského. Podpora převratu ze strany levice, jak později uvidíme, byla pro květnové události rozhodující.

Piłsudski se sešel s prezidentem na mostě Ponia-towského, který byl jako vstup do centra Varšavy obsazen vládním vojskem. Piłsudski naléhal na Wojciechowského kvůli demisi vlády. Prezident setkání popsal v pamětech: „*Přivítal jsem maršála slovy: „Stojím na stráží cti polského vojska“. Piłsudski mě chytil za rukáv a přidušeně pravil: „ale ne tímto způsobem“. Já jsem setřásl jeho ruku s tím, že budu hájit ústavnost a legálnost, neboť reprezentuji Polsko. Vyzval jsem jej k témuž. Před odchodem se na mě Piłsudski ještě obořil: „Ty svěčko hromničná, zapálil jsem tě, mohu tě i sfouknout.“* V různých pamětech se průběh rozhovoru liší, důležité však je, že Wojciechowski odolal tlaku Piłsudského, a zklamal tak jeho naděje na rychlé a nenásilné převzetí moci. V podvečer padly první výstřely.

Maršál byl z rozmluvy velmi roztrpčený a propadal trudnomyslnosti. Zdál se být odevzdaný a uvažoval o odchodu do své vily v Sulejówku. Byl upřímně zděšený nevyhnutelností občanské války. Navíc prohra by znamenala jeho internaci a ztrátu politické i vojenské tváře. Maršálovy nervy nebyly zřejmě tak silné, jak naznačovala legenda. Na silící otázky svých důstojníků týkající se dalších rozkazů odpověděl: „*Víte, chtěl bych být v zámku*

a odpočívát.“ Vojenského velení se ujal gen. Orlicz-Dreszer, zastupován gen. Józefem Beckem (1894–1944). Nebylo již cesty zpět.

Vláda se přesunula do prezidentského sídla Belwederu. Chtěla tak oddělit loajální část armády od povstalecké. Ztratila tím ovšem řadu významných správních budov, které se ocitly v rukou „piłsudčiků“.

Rozhořel se boj o posily z ostatních částí Polska. Piłsudski byl prostřednictvím PPS v kontaktu s odborovým Svazem železničářů. Ti, instruováni od socialistů, zablokovali přísun dalších vládních jednotek. Maršál získal vojenskou převahu a znovu vyzval vládu a prezidenta k demisi. Wojciechowski ale odmítl, stále doufal v příjezd spřízněných pluků z Velkopolska, Pomoří a Krakova.

Piłsudski v tisku vyzýval všechny, komu není lhostejný osud Polska, k aktivní spolupráci. PPS na jeho podporu vyhlásila generální stávkou. Toho se Piłsudski ale obával. Nechtěl, aby události přerostly v revoluci. Také si nepřál být příliš zavázán socialistům, neboť nehodlal plnit jejich program dalekosáhlých sociálních reforem.

K rozhodujícímu boji došlo v pátek ráno 14. května 1926. „Piłsudčici“ po příjezdu posil z Vilna a Gdaňska, dobyli letiště a zaútočili i na Belweder. Velitelé vládních vojsk, generálové Malczewski, Haller a Rozwadowski, mezi nimiž došlo k roztržce a vzájemnému obviňování z porážky, stáhli své oddíly do Wilanowa, kam se přesunul i prezident s vládou. Piłsudski je nechal v klidu odejít. Třídenní občanská válka, trvající od 12. do 14. května 1926, si vyžádala 164 obětí z řad civilistů a 215 padlých vojáků.

Vláda spolu s prezidentem podala demisi. Witos označil další protahování občanské války za neúměrné zatěžování země a snižování její obranyschopnosti. Maršálek sejmu M. Rataj, disponující nyní prezidentskými pravomocemi, nechtěl jít s Piłsudským do otevřeného souboje. Ke jmenování nové Bartelovy vlády, ustavené na nátlak Piłsudského, připojil k nevůli maršála dovětek, že „*ustoupil vojenské síle a nátlaku, proti němuž nemůže udělat nic jiného, než vyslovit nejostřejší protest*“. Za svoji ústupnost si Rataj vysloužil slova pohrdání od svého budoucího stranického kolegy Witose: „...*bohužel Piłsudskému začal stále více podléhat i Rataj. Hovořil jsem s mnoha poslanci a ti se shodli, že kdyby se Piłsudskému postavil muž silné vůle a odvahy, mohl by hodně udělat, neboť Piłsudski si nepřál zostření konfliktu...*“ Rataj kontroval ve stejném tónu. „*Mohl bych jednat dle různých předsevzetí, ale ukažte mi někoho, kdo půjde se mnou...vidím, jak se ty odvážné síly ukázaly při květnovém převratu, a to mi stačí.*“ Stěží mohla vzniknout nějaká protipřevratová koalice politických stran, hájících parlamentní demokracii, když neexistovala jednotná strategie postupu ani uvnitř lidoveckého hnutí.

Piłsudski měl nyní veškerá rozhodnutí nové vlády pevně v rukou, ačkoli v ní zastával pouze post ministra obrany. Nepočítal s tak vysokou cenou při odstraňování vlády. O to více se nyní pokoušel stabilizovat situaci. Nechtěl zavést zjevnou diktaturu. Pro snazší akceptaci nového režimu potřeboval zachovat parlament a celý ústavní systém (ačkoli měl již připraven koncept modifikace) jako nevýznamnou „kulisu“ svojí vlády.

Piłsudski se stal v popřevratové době ztělesněním slova umírněnost. Vše podřídil tomu, aby jej veřejnost a politické strany považovaly za nadstranickou autoritu. Proto se distancoval od levicových požadavků PPS a Wyzwolenia – rozpuštění parlamentu, vzniku dělníko-rolnické vlády a dalekosáhlých sociálních reforem.

Nic jiného mu ani nezbyvalo, neboť odpor západní, pravicové části země, kde měla majoritní vliv endecie, jejíž vláda byla převratem svržena, nebyl dalek vyhlášení nezávislého území. Maršálovi se několika zmírňujícími projevy podařilo z větší části situaci uklidnit, když přesvědčil obyvatele inkriminovaných oblastí, že může být nakonec spolehlivou hradbou proti levici a radikalizmu. Podobné domněnky vzbuzoval svou publikační činností, kde varoval před vratkostí polské demokracie, která nepotřebuje žádné experimenty – ani pravicové, ani levicové. Argumenty endecie proti němu postupně ztrácely váhu, zvláště když se Piłsudskému podařilo kontaktem s konzervativci rozbít pravicový politický tábor.

V rámci zklidnění situace se snažil znovu sjednotit válkou rozdělenou armádu. Vydal rozkaz o nepostižitelnosti vojáků, kteří stáli proti němu. Padlé vojáky označil za oběti pro Polsko a nechal pro ně zahrát Te Deum. Bylo to nesmírně prozřavé, neboť tím posílil svou legendu polského „osvoboditele“.

Ve stejném duchu byl složen i Bartelův kabinet. Předseda malé Strany práce byl znám jako osoba relativně nejliberálnější a nejvstřícnější k sejmu z Piłsudského tábora. Byl později považován vedením vlády vždy, když

maršál potřeboval zklidnit situaci, až se ujalo v polské publicistice slovo „bartiování“, jako označení pro dočasné nastolení smírného kurzu vůči opozici. Piłsudski si dával zvláště pozor, aby v kabinetu nezasedl nikdo z jeho nejbližšího okolí. Byla to vláda odborníků bez jednotného ideového pojítka. Jednalo se o kabinet slabý a bezbarvý. Ostatně žádný program – mimo hesla sanace morálních poměrů – neměl ani Piłsudski. Proto byl převrat označován za „revoluci bez revolučních konsekvencí“.

Druhým krokem zpětné legalizace převratu byla volba prezidenta koncem května roku 1926. Znovu došlo k velkému střetu Piłsudského s endecií. Pro maršála bylo nepříznivé rozložení sil v sejmu. Den před volbou svolal Piłsudski schůzku předsedů politických stran. Vedle organizačních záležitostí jim sdělil, že dává parlamentu poslední příležitost přesvědčit veřejnost o svém přínosu. Slíbil svobodu volby i slova, zároveň však naznačil, koho je třeba volit. Nebudou-li strany doporučení respektovat, bude muset maršál „vládnout bičem“. Bylo to zcela zřejmé zastrašování sejmu a naznačení budoucího kurzu režimu.

Volby skončily velkým politickým vítězstvím Piłsudského v poměru 292 hlasů pro, 193 proti. Poslanci se nechali dělem zastrašit a zčásti si od Piłsudského slibovali konsolidaci politických poměrů a stabilnější vládu. Nechtěli ztratit prostor parlamentu pro aktivní opozici. Endecie se poté dlouho z tak drtivé porážky nemohla vzpamatovat. Piłsudskému se podařil doslova „husar-

ský“ kousek – legalizování převratu sejmem a senátem, tedy institucemi, proti kterým byl puč prvotně namířen.

Piłsudski svým odmítnutím prezidentského úřadu dokonale zaskočil celou politickou scénu. Poděkoval všem, kdo jej volili a Ratajovi sdělil, že nemůže volbu přijmout, neboť má prý ještě v živé paměti své úřadování roku 1922 a smrt Narutowicze. Se současnými minimálními pravomocemi by prý stejně nemohl vykonávat službu pro stát. Vytvářel si tak alibi pro připravovaný koncept změny ústavy s většími pravomocemi pro hlavu státu. Namísto sebe prosadil do prezidentského úřadu na návrh Bartela profesora Lvovské university I. Moścického (1867–1946). Slabý prezident přesně odpovídal maršálovým potřebám. Piłsudski nemohl přijmout funkci od sejmu a senátu a poté pracovat na diskreditaci parlamentu. Začala éra permanentního oklešťování pravomocí sejmu a postupného utužování autoritativního režimu. Jednalo se o etapovitý proces, kodifikovaný hned zpočátku tzv. „srpnovou“ ústavní novelou z r. 1926, která dávala větší pravomoci prezidentovi na úkor sejmu. Prezident již mohl rozpustit sejm a vydávat dekrety s ústavní mocí. Sejm byl omezen v otázce vyslovování nedůvěry vládě a ve schvalování státního rozpočtu. Za standardních poměrů by to bylo legitimní rozložení sil. Ovšem situace, kdy prezident zcela podléhal Piłsudskému vlivu, bez problémů umožňovala ono výše zmíněné „ohýbání demokracie“.

„Demokracie spoléhá na odpovědnost moci vykonávané,“ psal Piłsudski krátce po převratu, *„ovšem před kvě-*

nem byla vláda závislá na zdoluhavých poradách klubů, stran, „klik“ a „kliček“. Každý ministr se tak musel zabývat parlamentními intrikami a vemlouváním se do příně poslanců, což jej samozřejmě připravovalo o čas a sílu.“

Piłsudského programem byl silný a všeprostopující patriotizmus a paternalismus. Stát upřednostňoval přede všemi ostatními organizacemi, zvláště politickými stranami, které si dle jeho názoru uzurpovaly moc nad celou zemí, „parazitovaly a rozkrádaly Polsko“. Preferoval ústavní model se silnou výkonnou mocí, reprezentovanou prezidentem. Nebezpečí spočívalo v kamuflování celého systému. Piłsudski věděl, že větší podporu získá ponecháním demokratických institucí, byť zbavených vlivu, a moci se ujme nepřímou. Navenek mělo Polsko silného nezávislého prezidenta, vládu i parlament, ve skutečnosti všechny tyto orgány podléhaly Piłsudskému, jako pouhému ministru obrany. Adam Pragier, člen PPS, v této souvislosti hovořil o „psané“ a „skutečné“ ústavě. Systém se stal netransparentním, což představovalo velký problém do budoucnosti. Existovalo nebezpečí, že někdo zneužije prezidentských pravomocí k zavedení faktické diktatury, nebo vznikne po odchodu Piłsudského chaos ze zpětného „dohledávání“ pozic jednotlivých institucí, zkrácených působením silné autority maršála.

Piłsudski byl stoupencem politické koncepce, kterou můžeme dnešní terminologií nazvat „nepolitickou politikou“. Distancoval se od všech ideologií z důvodu údajné škodlivosti pro stát. Pseudoprogramem se stala náprava

morálních poměrů. Dejme slovo hlavnímu sanačnímu ideologovi A. Skwarzyńskému: „Většina lidí myslela jen na sebe, na svoje zájmy, zájmy svých stran, uvažovala o státě v kategorii svých práv místo závazků. U většiny lidí neexistoval pocit spoluzodpovědnosti za stát a podílení se na jeho rozvoji. Od roku 1926 začala se úmorná práce nápravy této morální nedostatečnosti.“ Podřízení se státním zájmům, vládní náhražce programu, ve skutečnosti znamenalo podřízení se Piłsudskému. Vágnost a efemérnost hesla morální nápravy se ukázala ve vši nahotě roku 1929 při soudním projednávání případu vládní zpronevěry peněz na volební kampaň a při událostech „brestského“ zatýkání vůdců opozice o rok později. „Celá ta velká, promyšlená organizace, lámající lidi i charaktery,“ píše W. Witos, jehož vláda byla převratem sesazena. On sám se uchýlil do emigrace, strávené z velké části v Československu, „přivádějící nedůvěru a špiclování, vyrábějící provokatéry a následně vrahy, propagující klam, podvody a lokajství, byla nazvána sanací morální... Pod toto heslo mohli schovat vše, co chtěli, hlavně zájmy své ekipy. Lidé o tom mnoho nevěděli.“ Po roce 1930 bylo zkompromitované heslo sanace již nepoužívané.

V období převratu se spojil celý konglomerát nejrůznějších politických zájmů. Levice chtěla oddělit endecii od moci a konzervativci se snažili zlomit svou politickou ostrakizaci. Uvnitř „piłsudčiků“ proti sobě stál proud technokratů moci, jako byl Bartel, a proud důstojnické elity. Doplněvala je ještě skupina idealistických legionářů, rozšiřujících maršálovu legendu.

Převrat skutečně nebyl žádnou revolucí ve smyslu okamžité kvalitativní změny hospodářského nebo politického řádu. Piłsudského vlády pokračovaly ve většině umírněných sociálních reforem (progresivní zdanování, snižování státního dluhu, pozemková reforma, atd.) a sám maršál hodlal i zachovat parlamentní demokracii, údajně ohroženou chováním sejmu. Piłsudski takto jednal částečně i z nutnosti, neboť otevřená diktatura by nejspíš vyvolala vnitropolitickou bouři a protesty demokratické Francie a USA, největších poskytovatelů úvěrů Polsku. Ovšem „revoluční konsekvence“ se, alespoň v oblasti mocenského rozvržení sil ve státě, dostavily roku 1930, kdy byl v Polsku završen vývoj až téměř k jakési době korporativního systému. Princip volitelnosti byl nahrazen principem jmenovatelnosti, který byl umožněn ve velké míře „zprivatizovanou“ sférou byrokracie. Neexistovaly sice žádné obdoby hospodářských komor, nicméně průmysl měl na výkonnou moc výrazný vliv prostřednictvím vládní spolupráce s tzv. Lewiathinem (sdružení průmyslníků, velkostatkářů a bankéřů). Rok 1926 byl začátkem procesu, který můžeme nazvat „plíživým politickým etatizmem“.

Spory mezi sejmem a vládou začaly prakticky bezprostředně po květnovém převratu. Právce s centrem měla v sejmu stále převahu. Jejich hlasy byla vyslovena nedůvěra dvěma ministrům Bartelovy vlády. Bartel po dohodě s Piłsudským rezignoval, obratem však ohlásil vládu zcela identickou. Po maršálově zastrašování sejmu při volbě prezidenta se jednalo o druhý evidentní rozpor mezi „duchem“ a „literou“ ústavy. Konstituce sice výslov-

ně nezakazovala jmenování stejné vlády, které byla vyslovena nedůvěra, nicméně to odporovalo logice odpovědnosti vlády parlamentu. Piłsudski také často s ironií o ústavě neomaleně vtipkoval „konstytuta – prostytuta“. Sejm v reakci na „ohýbání ústavy“ vládě snížil rozpočet o 30 milionů zlotých. Nyní se již ujal iniciativy sám Piłsudski. Převzal osobně předsednictví vlády a vymohl na prezidentovi uzavření schůze sejmu. V budoucnosti bude tento postup proti parlamentu často opakován, neboť prezident byl zcela ve vleku Piłsudského. Důkazem je i dekret o tisku, vydaný prezidentem Mościckým na nátlak maršála. Dekret hrozil finančním postihem tiskovinám, pomlouvajícím vládu, nebo jinak škodlivým pro stát. Po odmítnutí v sejmu přišlo již skoro tradiční uzavření parlamentní schůze prezidentem. Uplatňování dekretu bylo v kompetenci ministerstva vnitra namísto soudů.

Piłsudskému bylo zřejmé, že vypsání voleb nelze oddalovat donekonečna. Chtěl na ně ale být co možná nejlépe připraven – nehodlal ztratit svou vybojovanou moc v případných neúspěšných volbách. Riskoval proto i roztržku s PPS, rozčarovanou nerozpuštěním parlamentu a nevypsáním nových voleb po převratu. Ve vnitropolitické sféře se pokoušel neutralizovat politické strany a pokud možno vyvolat rozpory v endecii, Piastu i PPS. Využíval k tomu své stoupence uvnitř stran napříč celým politickým spektrem.

Jednáním o podpoře s ekonomicky velmi silnými konzervativci izoloval endecii. Zároveň konzervativcům zře-

telně naznačil hranice své náklonnosti – účelovost, se kterou Piłsudski konzervativce kontaktoval, byla zřejmá od počátku. Adam Pragier (PPS) v této souvislosti vzpomíná, jak jej oslovil v sejmu „guru“ konzervativců J. Radziwiłł a postěžoval si, že si ho pozval maršál do Belwederu na druhou hodinu v noci, a smutně se ptal, co si má obléci: „...vzhledem k místu a času myslím, že nejvhodnějším úborem by bylo černé pyžama s blankytnými pásky, granátový knoflík, pantofle také černé, baret polských ordérů. Radziwiłł se trpce usmál,“ uzavírá Pragier.

Piłsudski těžil z neschopnosti lidoveckého a rolnického hnutí sjednotit se. Svého stoupence v PPS J. Moraczewského jmenoval do vlády, čímž vyvolal rozpory uvnitř socialistické strany, která nechtěla participovat na vládě spolu s konzervativci. PPS se od Moraczewského distancovala – byl to počátek pozdějšího rozštěpení celé strany roku 1928. Zatím PPS přijala ambivalentní rozhodnutí: přejít do opozice proti vládě, z kritiky ale vynechat osobu maršála – stále měl velkou autoritu a řada socialistů neustále živila naději na spolupráci s ním. Piłsudski podobnou obratnou politikou dlouho držel strany v postavení, neumožňujícím vytvořit včasnou demokratickou koalici proti sanačnímu režimu.

Piłsudski si také v předzvěsti voleb pokoušel podmanit státní správu, jenž měla být zároveň silně centralizována. Do funkce ministra vnitra, úředníka pro „černou“ práci, jmenoval nesmírně výkonného a pečlivého gen. F. Slawoje-Skladkowského, patřícího ke druhé linii „plukov-

nické“ skupiny. Vnitro bylo výrazně zpolitizované a policie přecházela faktickou nečinností násilnosti na pravých politikách (případ surově zbitého národního demokrata r. 1927 J. Zdziechowského), zvláště ze strany armády. Ve státním aparátu proběhla čistka. „Pro vládní politiku bylo nutno zajistit podporu. Režim začal získávat aktivní členy, přesvědčovat je i kupovat za peníze a posty. Ti, kdož si své přesvědčení ponechali, byli odsouváni z funkcí a nahrazováni „věrnými“. Když bylo úředníkovi naznačeno, že musí změnit přesvědčení, alespoň při konkrétních krocích v úřadě, bylo to vždy spojeno s hmotným vydíráním... Takovému náporu málokdo odolal,“ vzpomíná W. Witos. Totéž proběhlo i v armádě. Důstojníci, kteří vystoupili při převratu proti Piłsudskému, nebyli sice otevřeně potrestáni, nicméně zůstali zcela odříznuti od vlivných postů. Z přímého velení armády tak zmizeli v boji o nezávislost proslavení generálové Haller, Kukiel, Szeptycki a další. Stát začala postupovat neidentifikovatelná skupina „piłsudčáků“, strukturou ne nepodobná určitému typu mafie.

Piłsudski čekal od převratu bezmála dva roky, než sledal situaci nazrálou k volbám. Politická opozice byla roztržštěná a vláda již dostatečně ovládla státní instituce, aby vyloučila, nebo alespoň minimalizovala možná překvapení. Maršál se rozhodl vytvořit volební hnutí, sjednocující všechny proudy jeho stoupenců, pod názvem „Nestraničský blok pro spolupráci s vládou“ (BBWR). Základ tvořili bývalí legionáři, Bartelova Strana práce a secesisté z ostatních stran celého politického spektra. Hnutí podpořili i čelní představitelé průmyslu

a velkostatkářstva. Byl to heterogenní konglomerát skupin od levice až po pravici, spolupracující pouze na platformě paternalizmu hlásaného Piłsudským. Cílem byl další útok na politické strany, jejich diskreditace a oslabení před volbami, které jim způsobily odchody sympatizantů s Piłsudským do BBWR. Piłsudskému zároveň blok umožňoval podpořit jeho gloriolu nadstranickosti – postupně mělo BBWR rozleptat celou stranickou strukturu a stát se zastřešujícím orgánem všech politických proudů. Ideologické a propagační záležitosti BBWR měl na starosti pozdější předseda W. Ślawek, organizační K. Światalski.

Ovlivňování voleb ze strany vlády začalo nerespektováním ústavy při jmenování hlavního volebního komisaře. Měl být jmenován prezidentem ze seznamu navrženého sejmem. Piłsudski přesto prosadil S. Cara, hlavního znalce vlády v oblasti ústavy a práva, ačkoli nebyl na seznamu. Administrativa se aktivně zapojovala do agitace ve prospěch BBWR, státní finance byly používány na volební kampaň. Neregulérní podmínky nemohly zvrátit ani fakt, že opozice měla relativní svobodu tisku, projevu a veřejných shromáždění. „Největší nebezpečí skýtalo nařízení hlavního volebního komisaře,“ píše Witos v pamětech, „aby okresní volební komise předávaly volební akta krajským komisím nikoli přímo, nýbrž prostřednictvím policie. Zde jest největší nebezpečí falšování.“

Přes všechna tato opatření nedosáhl vládní blok absolutní většiny. Ve volbách do sejmu získal BBWR

25 % hlasů (122 mandátů ze 444). Levice posílila ze 41 na 63 mandátů, naopak největší propad zaznamenala pravice s centrem – ztratily téměř dvě třetiny křesel (ze 100 na 37). Provládní strany měly v sejmu 130 hlasů, nadpoloviční většinu nezískaly ani v senátu. Vláda byla ale v důležitých otázkách opozicí tolerována, neboť ta sama by většinovou vládu nebyla schopna sestavit. Sejm nechtěl vyvolat otevřenou roztržku s Piłsudským a maršál po volebním neúspěchu (vláda volby v kampani posunula do roviny plebiscitu o sanačním režimu, a z tohoto hlediska neuspěla) musel volit směrem k parlamentu zdrženlivější postup. Situace se tak znovu zablokovala.

Piłsudski ji začal rozplétat velice brzy. Při zahajovací schůzi sejmu využil nepokojů v řadách komunistických poslanců (výkřiky „prýč s fašistou...“ a podobné se ozývaly běžně) a některé z nich nechal policejně vyvést. Zastráňovací akce – předem pečlivě připravena, neboť s komunistickými nepokoji se počítalo – měla přimět poslance na nadcházející schůzi přijmout Piłsudského kandidáta na post maršálka sejmu K. Bartela. Tentokrát ovšem demonstrace síly měla kontraproduktivní účinek. Maršálkem sejmu byl zvolen velkou většinou kandidát PPS Ignacy Daszyński (1866–1936). BBWR se sice jako nejsilnější strana, ovšem s malým koaličním potenciálem, dostávala do nepříjemné izolace. Piłsudski se svou skupinou opustil na protest parlament, což nevěstilo nic dobrého.

Nakonec se ale k rozpuštění parlamentu neodhodlal, neboť to by znamenalo nové volby a vzhledem k malé

podpoře sanačnímu režimu i nejistý výsledek. Když se za tři dny přihlásil Bartel u Daszyńského s gratulací, tlumene mu sdělil, že tohle vítězství jej „osvobodilo od mnoha těžkostí“. Jinými slovy Daszyńskému sdělil: tentokrát na tebe ještě nemůžeme.

V sejmku se ihned po volbě předsedy roku 1928 začal projednávat vládní rozpočet. Opozice volala kabinet k zodpovědnosti za překročení rozpočtu z minulého roku o 560 milionů zlotých. Závažnější však bylo obvinění, že ministr financí Czechowicz nechal navýšit dispoziční fond premiéra (v té době jím byl Piłsudski) o 8 milionů, které byly obratem použity na volební kampaň BBWR. Sejm rozhodl o zbavení ministra imunity a jeho vydání soudnímu tribunálu. Pro sanaci to byla těžká rána. Režim zakládající si na morální obrodě byl obviněn ze zpronevěry a korupce. Před soudem stanul jako svědek i Piłsudski. Vzal zodpovědnost na sebe a znovu zaútočil na sejm výroky typu: „...kdyby válku vedl sejm, Polsko by nikdy nebylo svobodné“, „vláda má mnohem čistší ruce než sejm a tribunál dohromady“, či „...já jsem přece největší muž Polska.“ Příklad skončil konstatováním tribunálu, že napříště všechny výdaje vlády musí podléhat schválení sejmu.

Piłsudski přijal změny ve vládě směrem k zostření kurzu vůči parlamentu. Začal se rýsovat kabinet „plukovníků“. Premiérem se stal plk. K. Światłowski namísto liberálnějšího Bartela. Maršál se odklonil od politiky „dvojí tváře“, kdy BBWR nahlodávalo funkceschopnost sejmu a Bartel vše zahlašoval smírností k opozici. Do

vlády byl jmenován i gen. A. Prystor, člen nejužšího velení „pilsudčáků“. Maršál se snažil zachovat alespoň zdání demokratického ústavního postupu a stanovil strategický postup: BBWR prostřednictvím návrhu změny ústavy (další zvýšení prezidentských pravomocí) vyvolá rozpory v sejmku, který bude následně uzavřen. Sanační režim vyhlásí všechny své ústavní modifikace formou prezidentských dekretů.

„Ve vzduchu byl cítit převrat,“ vzpomíná socialista J. Kwapiński na podzim 1929. Centrolew, blok středových a levicových stran, zformovaných na platformě obrany parlamentní demokracie, se odhodlal ke střetu s Piłsudským a připravoval na zahajovací schůzi sejmu vyslovení nedůvěry vládě. Piłsudski se tomu snažil předejít zastrašením poslanců. Dne 31. října 1929 čekalo v předsálí sejmu 90 důstojníků na maršála, až zahájí schůzi. Plán byl prostý – opět využít předpokládaných nepokojů komunistů k vojenskému zásahu vůči sejmku. Maršálek sejmu ovšem prokázal značnou odvahu a odmítl parlament otevřít. „Pod hrozbou bodáků, karabin ani šavlí jednání ústavních komor nepovolím,“ sdělil odhodlaně Daszyński na setkání s Piłsudským. „Je to ostraha a ta tu být musí,“ kontroval ještě ve smířlivém tónu maršál. Daszyński: „Jste mým hostem a nechci toho zneužívat.“ Piłsudski: „Nejsem hostem, jsem zde oficiálně.“ Daszyński: „Já také.“ Piłsudski: „Tak prosím, abyste držel jazyk za zuby! (udeřil pěstí do stolu). A ptám se, zda hodláte otevřít schůzi.“ Daszyński: „Pod hrozbou zbraní ne.“ Piłsudski: „Je to Vaše poslední slovo?“ Daszyński: „Tak jest.“

Maršál měl všechny důvody být nervózní. Nečekal odpor. Opoziční tisk spustil poplach a zakrátko měl veřejnost na své straně. Navíc koncem r. 1929 přišlo rozhodnutí Nejvyššího kontrolního úřadu, jenž kvůli případu „Czechowicz“ nemohl vydat vládě souhlasné stanovisko ke státnímu rozpočtu za minulý rok. Vládě byla na odloženém zasedání vyjádřena nedůvěra a kabinet podal demisi.

Potíže nastaly při dalších krocích opozice. Centrolew neměl v sejmu většinu, a musel by dojednat variantu „tiché“ podpory s pravicí nebo s národnostními menšinami. To bylo iluzorní, neboť panovalo všeobecné přesvědčení, že Piłsudského nelze porazit na půdě parlamentu. Všichni se obávali nasazení armády ze strany maršála a ztráty i posledních zbytků svobod projevu, tisku a shromažďování. Piłsudski by však zřejmě s vojenským konfliktem velmi otálel, neboť každou podobnou akci pečlivě připravoval a podmiňoval podporou veřejnosti, kterou nyní neměl. Centrolew se zmožil na pouhou deklaraci podmínek (nezávislé soudy, odpolitizování byrokracie, přijetí nové ústavy v sejmu, atd.), za jakých by byl ochoten tolerovat Piłsudského vládu. Veřejnost ztrácela přehled o politickém dění. Všichni ale pochopili, že opozice nebude schopna svrhnout sanační režim.

Maršál pasivitu opozice ihned využil. Zmírnil kurz vůči sejmu, představil znovu umírněnou Bartelovu vládu a předstíral spolupráci se sejmem. Parlament měl z ústavy předepsaný termín, dokdy musí schválit nebo neschválit rozpočet. Piłsudski pochopitelně rozhodnutí protahoval

různými procedurálními „psími kousky“, jak poznamenal Pragier. Chtěl tak podpořit svou propagandu o neschopnosti sejmu vykonávat konstruktivní státní činnost. Nastala paradoxní situace: na jedné straně se opozice všemožně snažila stihnout schválit rozpočet, na druhé vláda dělala vše proto, aby její rozpočet přijat nebyl.

Dne 29. 3. 1930 se konala schůze parlamentu. Vedle rozpočtu měla projednat i závěry komise, vyšetřující vládní zpronevěru z roku 1929. Piłsudski se odhodlal k nátlakové akci. Nechal sejm obsadit vojáky a Daszyńského internovat v jeho pracovně. Maršálek sejmu tentokrát násilí ustoupil – obával se přesunutí bojů z parlamentu do ulic. Daszyński musel projít silnou deziluzí, protože Piłsudski pro něho v minulosti představoval velkou autoritu – napsal o něm dokonce oslavnou knihu. „*Lecćemu se dalo zabránit, kdyby Daszyński dříve nedělal, co mu maršál nakázal,*“ trpce poznamenal Witos na adresu psychicky zhroutěného předsedy sejmu. Rozpočet byl schválen do hodiny, v nové vládě W. Ślaweka zasedli členové nejtvrďšího „plukovníckého“ jádra. Sejm byl rozpuštěn a prezident stanovil po konzultaci s Piłsudským termín nových voleb, k nimž se nyní upíraly zraky sanace i opozice, na listopad 1930.

„*Pan maršál mi ani nepodal ruku a hned spustil: přejdete na ministerstvo vnitra,*“ píše gen. F. Ślawoj-Skladkowski, povoláván vždy na „černou“ práci politicky motivovaných zásahů policie, „*sejm zůstane rozpuštěný a Vy můžete se Ślawekem a Świtalským udělat volby. Řekli mi, že jste jim ještě potřebný. Kolik času chcete?*“

Skladkowski si vymohl prodloužení termínu ze 6 týdnů na 3 měsíce.

Opozice reagovala vytvořením společného volebního bloku. Požadovala odstranění diktátorské vlády Piłsudského a vytvoření většinové parlamentní vlády. Sanační režim dle bloku nemůže vyřešit klíčové problémy Polska jako je hospodářská a politická situace. Centrolew přenesl agitaci i mimo parlament – pořádal veřejná shromáždění ve velkých městech. Bojovná nálada se nesla v duchu výroku S. Thugutta, předsedy Wyzwolenia: *„Těm pánům se po nocích sní o hraběcí koruně. Dobrá, ať si na ní vyryjí: skrze krev a ničemnost!“*

Cílem útoku již tedy nebyli jednotliví ministři, nýbrž celý systém. Zároveň však opozici chyběl akční plán. Opoziční blok byl složen z mnoha subjektů a špatně koordinoval svůj postup. Jádrem se stala dobře organizovaná levice.

Piłsudski věděl, že vláda nemá dostatečnou podporu veřejnosti, a proto reagoval silou. V několika veřejných vystoupeních dokonce nabádal úředníky k fyzické likvidaci poslanců: *„...v každém úřadě se patří poslat poslance za dveře. A neuškodí, když jim k tomu něco naloží.“* O dva dny později byl zbit těžce nemocný vícemaršálek sejmu J. Dabski, uniformovaní pachatelé nebyli nikdy dopadeni. Směrem k byrokracii se Piłsudski vyjádřil jednoznačně: *„...dále varuji státní úředníky propuštěním ze služby..., takové, kteří dělají, co se po nich nežádá, ...dělají ze sebe volební hyeny.“* A vzhledem k tomu, že v Polsku bylo povoleno hlasovat i veřejně, všichni staro-

stové a další úředníci se v den voleb nastrojili a ostentativně zvolili BBWR.

Daleko nejvážnější bylo Piłsudského rozhodnutí o uvěznění desítek vůdců opozice ve vojenském vězení Brest nad Bugem na podzim roku 1930. Obvinění byla vykonstruovaná a v procesu, probíhajícím až o několik let později se obžaloba účelově dohledávala. Byli viněni z „podvracení státu, vyzývání k převratu na shromážděních Centrolewu a z přípravy atentátu na Piłsudského“. Celá akce měla paralyzovat opozici, která tím přišla o své vůdce krátce před volbami. Skličující atmosféra vyprovokovala dokonce několik politicky motivovaných vražd. Protestní akce opozice byly po celém Polsku potlačovány policií a vojskem. Veřejnost se o vězních dozvěděla až po volbách – výpovědi o týrání zadržených v celách způsobily šok. Profesori Jagellonské univerzity adresovali protestní petici kolegovi, poslanci A. Krzyznowskému (BBWR), kde věznění opozičních politiků označili za hanbu pro Polsko a za civilizační propad daleko na východ. Pod tíhou kritiky se začaly objevovat i první vážnější rozpory uvnitř BBWR a někteří jejich poslanci žádali vysvětlení vlády, což bylo dříve nemyslitelné. *„Jsme ve válce,“* reagoval maršál.

Tzv. „brestské“ volby do sejmu 16. listopadu roku 1930 vyhrála BBWR. Získala 55,6 % hlasů (247 mandátů). Měla tedy nadpoloviční většinu, nikoli ústavní. Vláda si vedle represí pomohla ještě přímým falšováním voleb, docházelo k tzv. „divům nad urnou“. Žaloby týkající se nelegálnosti voleb Nejvyšší soud buďto zamítal, nebo

odkládal. Centrolew se zakrátko po vzájemném obviňování rozpadl. Piłsudski završil čtyřletou „revoluci bez revolučních konsekvencí“ a definitivně prosadil své pojetí vlády, čekající ještě na svou ústavní kodifikaci (došlo k ní až v dubnu r. 1935).

„Máme před sebou 5 let spokojeného života a je třeba ten čas využít,“ sdělil Piłsudski „své“ vládě na schůzce u prezidenta, jejíž jádro tvořili nejvlivnější muži sanace Slawek, Prystor, Beck a Światalski. Maršálova vládní sezení se v důležitých otázkách odbyvala formou instruktáže, nikoli dialogu. Někdy se ptal svých pobočníků na názor v různých otázkách, nikdy však neodpovídal. Při přijímání méně závažných rozhodnutí měli členové vlády volnost. Piłsudski si pro sebe vyhradil jen otázky armády a zahraničí. Celou skupinou „piłsudčáků“ imanentně postupovala maršálova autorita. Největší moc drželi výše zmínění, kteří měli k Piłsudskému nejčastější přístup. Druhou linii tvořili vykonavatelé příkazů, např. Koc, Długoszowski či Skladkowski. Poslední skupina se skládala z přívrženců v armádě a v administrativě. Piłsudski si tak vytvořil sobě oddanou vojensko-administrativní elitu. Motivace podpory režimu maršálovými stoupenci byla dílem dána zistnými důvody (materiální výhody), dílem působením legendy někdejšího „Naczelnika państwa“. Všichni si byli vědomi Piłsudského nepostradatelnosti pro sanační vládní systém, což zajišťovalo loajalitu i přes ideologické rozpory uvnitř hnutí „piłsudčáků“. Působení celé skupiny bylo velmi efektivní, neboť byla založena na hierarchickém armádním modelu rozhodování. „Rozkaz, pane maršále“, končila většina vládních zasedání.

Nové vládě vytýčil Piłsudski tři priority: v zahraničí otázce pokračovat v lavírování mezi Ruskem a Němcem (za větší nebezpečí považoval komunistický stát), v hospodářské oblasti zavést restriktivní politiku a výrazně omezit rozpočet (snížit podporu v nezaměstnanosti, omezit dotování cen obilí, snížit mzdy státními úředníky) a politickou situaci, zjitřenou zfalšovanými volbami, prostě ignorovat.

V zájmu režimu bylo odsouzení „brestských“ vězňů. Na podzim 1931 začal proces proti vůdcům opozice Witosovi, Pragierovi, Liebermanovi, Barlickém a dalším. Během přelíčení, kdy bylo znemožňováno vypovídání obžalovaných o podmínkách věznění v Brestu, vycházely najevo velice nepřijemné okolnosti pro sanaci. Veřejnost se dozvíдалa o rozsáhlé síti státních agentů, detektivů, o zasahování policie do politických záležitostí a o jiných alarmujících praktikách vlády. Žalující strana se postupně stávala stranou obžalovanou a naopak. Vůdci opozice byli odsouzeni na jeden až tři roky. Po letech průtahů u odvolacího soudu byla většina trestů zmírněna nebo zrušena.

Skandální odhalení během procesu sice nevyvolala žádnou vlnu protestů, vedla však k deziluzi většiny obyvatel o skutečné podstatě sanačního režimu. „Zde se odehrála diskuse, zdali máme diktaturu,“ říkal Witos ve své obhajobě před soudem. „Ve skutečnosti máme parodii diktatury i parodii parlamentu, máme systém protekcionismu...takového morálního zpusťování nebylo v Polsku nikdy. Největším nebezpečím pro stát je bezdu-

chý nevolník. Raději slabou vládu a silnou společnost, než naopak...největším bohatstvím národa je právo a svoboda.“ Adam Pragier šel ještě dále, když na otázku prokurátora, kdo rozdělil Polsko na dva tábory, odpověděl: „Existuje Polsko a diktatura. Pro Polsko je národ velkým, pro diktaturu ‚sebrankou idiotů‘ (Piłsudského dřívější neuctivý výrok o Polácích – M.S.). Polsko má konstituci, diktatura ‚prostytutu‘. Polsko má národní hymnu, diktatura ‚první brigádu‘. Jedno mají ale společné: pokladnu, do které Polsko peníze vkládá a diktatura z ní vybírá.“

Stoupenci sanace nyní zcela změnili taktiku. Snažili se oddělit faktickou politiku od společnosti. Dřívější výzvy k práci pro stát redukovali na lokální úroveň zastupitelstev. Ještě více si různými pohrůžkami a vydíráním podřídili vysoké duchovenstvo a prostřednictvím nového zákona (rektoři podřízení ministři, který mohl na akademickou půdu poslat policii) i celé školství. Pokusy o legitimizaci režimu ustaly. Vláda, vědoma si negativních nálad obyvatelstva, chtěla využít „vítězství“ ve volbách k technickému zabezpečení systému. „Piłsudáci“ začali pracovat na nové ústavě. Jejím přípravám ustoupila i volba prezidenta – r. 1933 byl opětovně zvolen I. Mościcki. Všeobecně se očekávalo, že prezidentský mandát nedokončí a po schválení nové ústavy bude zvolena hlava státu podle nových pravidel.

Při jednání o novém uspořádání státu padaly dalekosáhlé monarchisticko-korporativistické návrhy, až je musel „krotit“ sám Piłsudski. Vetoval například vznik tzv.

„legie zasloužilých“, do které měli být jmenováni ctihodní občané. Nová komora, nahrazující senát, předpokládala zrovnoprávnění se sejmem. Piłsudski správně poukázal na nemožnost výběru „zasloužilých“. Maršálovi se nelíbil ani protiprávní postup přijímání ústavy, kdy vláda využila netaktického bojkotu jednání ze strany opozice a schválila konstituci bez třípětinové většiny. Navrhoval proto zahladit vše důkladným projednáváním v senátu jako kamufláže. „Chtěli jsme kodifikovat mafiánský systém vlády, ale Piłsudski nás správně vrátil na cestu legality,“ psal Światłski Beckovi. Opomněl dodat na cestu předstírané či „ohýbané“ legality, protože v době jednání o konstituci získala policie – po atentátu na sanačního politika B. Pierackého – doslova neomezené pravomoci. Mohla například za každý podezřelý čin proti státu kohokoli internovat až na šest měsíců bez možnosti obhajoby.

Nová ústava výrazně posilovala pravomoci prezidenta. V zemi s méně politicky aktivní armádou by znamenala přechod k prezidentskému systému. Hlava státu mimo jiné mohla jmenovat svého nástupce nebo vyhlásit všeobecnou volbu prezidenta, jmenovat třetinu senátu, rozpouštět sejm či jmenovat a odvolávat premiéra. Ústava byla přijata v dubnu roku 1935 a základním vyzněním se odchylovala od individualistických principů – všemi články prostupoval termín „obecného zájmu“. Konstituce je často označována za maršálův politický testament. Piłsudski ji však ani nečetl, po několika paragrafech ji znuděně odložil. Ústava měla nahradit Piłsudského autoritu a zachovat dosavadní model systému

vlády. Iluzornost celé snahy se začala ukazovat zakrátko po maršálově smrti 12. května 1935.

Bezkoncepčnost vládnutí sanace, na níž nemohla nic změnit ani přijatá ústava, neboť sám ústavní princip byl praktikovanou politikou za poslední léta redukován na pouhou kulisu, odhalily v plné její nahotě spory „piłsudčiků“ po smrti jejich legendy. Jedna vlivná skupina se utvořila kolem E. Rydz-Śmiglyho, nově jmenovaného na post generálního inspektora armády (GISZ), tedy funkce, z níž vládl Piłsudski, a druhá v blízkosti prezidenta Moścického. Obě formace se zaštiťovaly Piłsudského nejasným odkazem, složeným z dávných útržků maršálových projevů o personální politice. Chvillemi souboj připomínal spor o Leninovu závět, kdy každá ze stran dokazovala ortodoxnost svého nástupnictví. Z manévru postupně vypadl Slawek, považovaný za maršálova nástupce. Zpočátku se tak skutečně choval – chtěl demonstrovat svou neutralitu vůči všem frakcím režimu rozpuštěním BBWR. Tím se připravil o mocenské politické zázemí. Jako premiér zůstal bez vlivu.)

Souboj uvnitř sanace měl pro stát opravdu destabilizační účinky.

Mościckí i Rydz-Śmigly měli stoupence, z nichž každý měl okruh svých podporovatelů: vše postupovalo až na nejnižší úroveň. Vojsko-administrativní elita byla dezorientována. Navíc ani jeden z nich neměl charisma státníka – prezident proslul jako bezvýrazný vykonavatel maršálových příkazů, Rydz-Śmigly byl sice statečný voják, pro politiku ovšem neměl nadání. Šéf GISZ se

pokusil strhnout na sebe moc ustavením Národního sjednocení (OZN) s konzervativně-nacionalistickým programem, jakési obdoby BBWR. OZN se nikdy nestala reprezentantkou celé sanace. Skrytě proti ní brojil hlavně Mościckí a také znovu se rodící opozice pod názvem Front Morges (vznikl pod patronací Paderewského ve švýcarském městě Morges). Se zostřováním zahraniční situace se OZN stávala převážně vojenským uskupením. Do pozvolné dekompozice sanačního režimu zasáhla 2. světová válka.)

Piłsudskému se nepodařilo vytvořit efektivnější systém vlády než v období „sejmokracie“. Na krátkou dobu sice stabilizoval značně zradikalizované poměry, avšak svým pojetím státního zřízení zdiskreditoval ideu parlamentarizmu, jenž v poválečném Polsku nestačila „zakořenit“. Nedostatečné politické povědomí většiny národa se snažil pozvednout elitářským typem „demokracie“. Elita skupiny „piłsudčiků“ byla ale složena převážně z vojáků a kariéristických technokratů moci, kteří tuto paternalisticko-edukativní roli nemohli hrát. Došlo proto k polarizaci mezi národem a státem, s následnou rezignací občanů na politické záležitosti. Piłsudski se vydal opačným směrem, než byla vize Witosovy silné, sebevědomé společnosti, respektující ideu rovného práva.)

Svým bytostným založením byl Piłsudski typem intuitivní a emotivní osobnosti. Bylo mu cizí jakékoli teoretické či abstraktní myšlení. Z toho důvodu cítil nedůvěru, přecházející až v nenávist, k procedurální formě strani-

cko-parlamentního systému, v němž je zapotřebí každodenního složitého hledání konsenzu.

Důvodem, proč nemůžeme mluvit o demokratickém režimu, ačkoli zůstaly zachovány všechny formální atributy, je permanentní pocit ohrožení všech politických aktérů ze strany armády a policie. Vojsko bylo příliš častým „hostem“ v parlamentu. Míra represí ze strany „silových“ ministerstev spolu s faktickou beztrestností vládní elity, odporovaly principu právního státu. Zastráňující prvek byl charakteristický pro celé období existence sanačního režimu.

Převrat na Litvě v prosinci 1926. Autoritativní a vojensko-byrokratický režim

Radka Lainová

Teritorium budoucího litevského státu bylo jakožto carská gubernie už v roce 1915 dobytá a obsazena německou armádou. Následně ustavená německá vojenská správa se všemožně snažila udusit politický život litevského národa. Nezávislost byla sice vyhlášena v listopadu roku 1917, ale pod „německou ochranou“, a země se měla stát monarchií v čele s panovníkem z německé katolické dynastie. Všechny plány Německa na připoutání Litvy k císařství však vzaly za své po kapitulaci v říjnu roku 1918.

Litevský stát neměl ve svých začátcích ustláno na různých. Zemi se nevyhnula realita ruské občanské války. Na jedné straně se bělogvardějci snažili udržet původní hranice carského impéria a na druhé straně bolševici usilovali o přenesení revoluční pochodně do Německa právě přes litevské území. Litevcům se však podařilo samostatnost uhájit a vytrvale také odmítali návrhy Polska na vytvoření polsko-litevské federace. Jablkem svárů se ve vztazích mezi oběma zeměmi stal územní spor o Vilensko (město Vilno a okolí). Vilenska se nakonec díky vojenské akci zmocnila Varšava, ač